

Скарачэнні

ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 12 т. / рэдкал. В.У. Мартынаў, Г.А. Цыхун [і інш.]. – Мінск, 1978 – 2008. – Т. 1-12.

Літаратура

1. *Анічэнка У.В.* Уласнабеларуская лексіка // Гістарычная лексікалогія беларускай мовы; рэд. А.Я. Баханькоў, А.І. Жураўскі, М.Р. Суднік. – Мінск, 1970. – С. 52 -80.
2. *Емельяновіч В.М.* Уласнабеларуская лексіка // Беларуская мова: энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча; Рэдкал. Б.І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1994. – С. 573-574.
3. *Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А.* Лексіка беларускай мовы паводле паходжання // Беларуская мова: лінгвістычны кампендыум. – Мінск, 2003. – С. 131-136.

Т.А. Мальцава

Медыцынская лексіка французскага паходжання ў беларускай мове

У працах, прысвечаных вывучэнню іншамоўнай лексікі ў сучаснай беларускай мове, у асноўным разглядаліся пытанні, якія датычацца яе фармальна-семантычнай адаптацыі ў сістэме беларускай мовы. Разам з тым вельмі важныя пытанні аб складзе запазычанай лексікі і сферах яе функцыянавання заставаліся па-за полем зроку.

Намі прааналізавана больш за 4 000 французскіх запазычанняў і адзначана, што ў лексічнай сістэме беларускай мовы побач з навуковай, тэхнічнай, грамадска-палітычнай, фінансава-эканамічнай, сельскагаспадарчай, канфесіянальнай, спартыўнай тэрміналогіяй пэўнай ступені развіцця дасягнула медыцынская лексіка. Лексічны разрад, які характарызуе галіну медыцыны, значна ўзбагаціўся за кошт французскіх запазычанняў, якія ўтвараюць асобную, дакладна акрэсленую лексіка-семантычную групу. У яе складзе дакладна вылучаюцца 4 прадметна-тэматычныя падгрупы:

Назвы хвароб, хваравітых станаў, а таксама дзеянняў, накіраваных на ліквідацыю хвароб:

аборт < франц. avortement < лац. abortus = выкідыш – дачаснае спыненне цяжарнасці; самаадвольнае або наўмыснае ачышчэнне маткі ад плода;

абсанс < франц. absence – раптоўны кароткачасовы несвядомы стан, які ўзнікае пры некаторых формах эпілепсіі;

аганізаваць < франц. *agoniser* < с.-лац. *agonia* < грэч. ἀγωνία = трывога – знаходзіцца ў стане агоніі, паміраць;

альбінізм < франц. *albinisme* < лац. *albus* = белы – прыроджаная адсутнасць нармальнай для арганізма пігментнай афарбоўкі;

анамія < франц. *anomie* – маральна-псіхалагічны стан індывідуальнай і грамадскай свядомасці, які характарызуецца разлажэннем сістэмы каштоўнасцей і выражаецца ў апатыі, расчараванні ў жыцці, злачыннасці;

ангіна < франц. *angine* < лац. *angina* – вострая інфекцыйная хвароба з запаленнем слізістай абалонкі зева, асабліва паднябенных міндалін;

артрыт < франц. *arthritis* < грэч. ῥθρον = сустаў – запаленне суставаў інфекцыйнага паходжання;

артрытызм < франц. *arthritisme* – схільнасць да захворвання суставаў у выніку парушэння абмену рэчываў;

вакцынацэрапія < франц. *vaccinothérapie* – метады лячэння некаторых інфекцыйных хвароб шляхам увядзення вакцын;

вампірызм < франц. *vampirisme* – рэдкае палавое ненармальнасць, якая вызначаецца спалучэннем садызму і фетышызму, калі фетышам з'яўляецца кроў партнёра;

гіпнатызаваць < франц. *hypnotiser* < грэч. ὑπνος = сон – 1. Выклікаць гіпноз шляхам унушэння; 2. перан. Расслабляць волю, браць пад свой уплыў;

гіпнатызм < франц. *hypnotisme* – сукупнасць з'яў, якія ўзнікаюць пры гіпнозе;

гіпнацэрапія < франц. *hypnose + thérapie* – тэрапія, якая ажыццяўляецца метадамі гіпнатычнага ўздзеяння;

гіпноз < *франц.* *hypnose* – 1. Стан, падобны на сон, які выклікаецца ўнушэннем і суправаджаецца падпарадкаваннем волі спячага таму, хто ўсыпляе; 2. перан. Сіла ўплыву, уздзеяння, уласцівая каму-небудзь;

дыфтэрыя < франц. *diphtérie* < грэч. διφθερίον = скурка, плеўка – заразная хвароба, пераважна дзіцячая, з паражэннем зева, слізістых абалонак носа, гартані;

дэзінфекцыя < франц. *désinfection* – знішчэнне заразных мікробаў спецыяльнымі сродкамі; абеззаражванне;

коклюш < франц. coqueluche – інфекцыйная хвароба, пераважна ў дзяцей, якая выражаецца ў частых прыступах сутаргавага кашлю;

крыз < франц. crise – раптоўнае рэзкае абвастрэнне захворвання;

крэцінізм < франц. crétinisme – 1. Прыроджаная разумовая адсталасць і фізічная недаразвітасць, абумоўленая парушэннем функцый шчытападобнай залозы і галаўнога мозга; 2. перан. Тупасць, абмежаванасць розуму;

магнетызаваць < франц. magnétiser – 1. Браць пад свой уплыў, расслабляючы волю; 2. Выклікаць гіпноз;

масаж < франц. massage – расціранне цела з лячэбнымі мэтамі;

*масіраваць*¹ < франц. masser – рабіць масаж;

менінгіт < франц. méningite < грэч. μῆνις, -ιγος = мазгавая абалонка – запаленне абалонак галаўнога або спіннага мозга ў чалавека і жывёл;

мігрэнь < франц. migraine < грэч. ἡμικράνια = палавіна чэрапа – хвароба, якая суправаджаецца прыступамі галаўнога болю, звычайна ў адной палавіне галавы;

наркоз < франц. narcose < грэч. νάρκη = аняменне – штучна выкліканы стан з поўнай або частковай стратай свядомасці і болевой адчувальнасці; абязбольванне;

неўралгія < франц. névralgie – прыступ болю, які развіваецца пры запаленні якога-небудзь нерва;

неўрастэнія < франц. neurasthénie – функцыянальнае расстройство цэнтральнай нервовай сістэмы, выкліканае галоўным чынам ператамленнем;

неўроз < франц. neurose < н.-лац. neurosis < грэч. νεῦρον = жыла, нерв – функцыянальнае нервова-псіхічнае захворванне, якое развіваецца пад уплывам цяжкіх перажыванняў, стрэсаў, псіхічнага перанапружання і інш.;

пасы < франц. passes – аднастайныя марудныя рухі рукамі над тварам хворага пры ўвядзенні яго ў стан гіпнозу;

трэпанаваць < франц. trépaner < грэч. τροπάνω = свідрую – рабіць трэпанацыю;

трэпанацыя < франц. trépanation – хірургічная аперацыя, звязаная са свідраваннем, ускрыццём косці з мэтай пранікнення да ачага хваробы;

цік < франц. tic – нервовы стан, пры якім назіраецца міжвольнае скарачэнне мышцаў твару, радзей шыі, рук;

цубаж < франц. tubage – метад апаражнення жоўцевага пузыра ад яго змесціва без дапамогі зонда, шляхам прыёму хворым сульфату магнію;

шанкер < франц. chancre – інфекцыйнае венерычнае захворванне; цвёрды шанкер;

шок < франц. choc – агульнае цяжкае парушэнне функцый арганізма ў выніку моцнага фізічнага пашкоджання ці псіхалагічнага ўзбуджэння;

эпіляцыя < франц. épilation – штучнае выдаленне валасоў з пэўнага ўчастка валасянога покрыва з лячэбнай мэтай.

Назвы інструментаў, апаратаў, павязак, лекавых прэпаратаў, выцяжак, мазей, а таксама ўрачоў-спецыялістаў:

акуліст < франц. oculiste < лац. oculus = вока – тое, што і афтальмолаг; вочны ўрач;

акушэр < франц. accoucheur – урач, спецыяліст па аказанню дапамогі жанчыне пры цяжарнасці і родах;

аспірын < франц. aspirine – тое што і ацэтылсаліцылавая кіслата;

берберын < франц. berbérine < с.-лац. berberis = барбарыс < араб. barbàris – алкалоід, які змяшчаецца ў лісцях барбарыса і некаторых іншых раслін; выкарыстоўваецца ў медыцыне як жаўцягонны сродак;

буж < франц. bougie – інструмент у выглядзе металічнага стрыжня або гумавай трубка, які выкарыстоўваецца ў медыцыне для даследавання трубчастых органаў;

вазелін < франц. vaseline < ням. Wasser = вада + грэч. ἑλαϊον = аліўкавы алей – мазепадобная белая маса, якая выкарыстоўваецца ў медыцыне;

ветэрынар < франц. vétérinaire < лац. veterinarius = ветэрынарны ўрач < лац. veterina = рабочы скот – спецыяліст у галіне ветэрынарыі;

гераін < франц. heroïne – наркотык моцнага дзеяння, болесуцішальны; прыгнечвае цэнтральную нервовую сістэму;

дантыст < франц. dentiste < лац. dens, -ntis = зуб – зубны ўрач з сярэдняй адукацыяй, зубны тэхнік;

ёдаформ < франц. iodoforme – лячэбны прэпарат, арганічнае злучэнне ёду ў выглядзе крышталічнага жоўтага парашку;

кампрэс < франц. compresse – павязка, звычайна змочаная ў вадзе або лекавым растворе, якая накладваецца на хворое месца з лячэбнымі мэтамі;

кувез < франц. *couveuse* – апарат са штучным мікракліматам для сагравання неданошаных дзяцей;

*лангет*² < франц. *longuet* – павязка з гіпсу, якой карыстаюцца пры зрошчванні пераломаных касцей;

лангетка < франц. *longuette* – павязка з гіпсу, якая забяспечвае нерухомасць зламаных касцей рук або ног;

ланцэт < франц. *lancette* < лац. *lancea* = кап’ё – хірургічны інструмент у выглядзе невялікага вострага з двух бакоў нажа;

нарколаг < франц. *narcotique* – спецыяліст у галіне наркалогіі;

наркотык < франц. *narcotique* < грэч. *ναρκωτικός* = які прыводзіць да анямення, аглушэння – рэчыва, якое выкарыстоўваецца ў якасці болесуцішальнага або снатворнага сродку;

нінцэт < франц. *pincette* – невялікія спружынныя шчыпчыкі для брання вельмі дробных прадметаў; выкарыстоўваецца ў медыцыне, гадзіннікавай справе і інш.;

ніпетка < франц. *pipette* – шкляная трубачка з гумавым наканечнікам, пры дапамозе якой набіраюць вадкасць і выпускаюць па кроплі;

пратэз < франц. *prothèse* < грэч. *πρόθεσις* = дапаўненне – прыстасаванне ў выглядзе якой-небудзь часткі цела для замены страчанай;

тампон < франц. *tampon* – стэрылізаваны кавалачак ваты або марлі (бінту), які ўводзіцца ў рану або поласць для спынення крывацёку або для выдалення гною;

трэпан < франц. *trépan* – спец. інструмент для свідравання косці пры трэпанацыі;

тэін < франц. *théine* < лац. *thea* = чай – рэчыва, якое знаходзіцца ў зернях кавы, чайным лісце і выкарыстоўваецца ў медыцыне як узбуджальны сродак;

эліксір < франц. *élixir* – 1. Выцяжка з раслін ці моцны настой на спірце, кіслаце і інш., які ўжываецца ў медыцыне, касметыцы; 2. жарт. Незвычайны, цудадзейны напітак;

эргатын < франц. *ergot* – лекавы прэпарат, ачышчаны рэдкі экстракт злакаў, які з’яўляецца адным з кроваспыняльных сродкаў.

Сярод слоў, якія характарызуюць галіну медыцыны, выяўлены таксама словы, якія маюць некалькі значэнняў. Гэта так называемыя **мнагазначныя словы**:

купіраваць < франц. *couper* – 1. Ліквідаваць прыступ хваробы своєчасовым, эфектыўным лячэннем; 2. Падразаць, адсякаць;

метастаз < франц. *métastase* < грэч. *μετάστασις* = перамяшчэнне – 1. Перанясенне крывёю або лімфай узбуджальніка хваробы ў арганізме з аднаго месца на другое; 2. Месца захворвання, якое ўзнікла ў выніку перамяшчэння такога ўзбуджальніка;

нервацыя < франц. *nervation* < лац. *nervus* = жыла, сухажылле – 1. Размеркаванне жылак на пласцінках лістоў і крылах насякомых, жылкаванне; 2. уст. Нервовае расстройство;

паліатыў < франц. *palliatif* – 1. Лякарства або іншы сродак, які дае часовую палёгку хвораму, але не вылечвае хваробы; 2. перан. Сродак, які ўяўляе сабой частковае вырашэнне задачы, які дае часовы выхад з цяжкага становішча;

пломба < франц. *plomb* < лац. *plumbum* = свінец – 1. Кавалачак свінцу ці іншага матэрыялу з выціснутай на ім пячаткай, які прывешваецца да замкнутых дзвярэй, прыбораў, апаратаў і інш.; 2. Рэчыва, якім запаўняюць карыёзнае дупло ў зубе.

Вызначаецца таксама рад слоў, якія не могуць быць аднесены ні да адной з названых вышэй прадметна-тэматычных падгруп. Гэта **агульная лексіка**, якая тычыцца галіны медыцыны:

бінакулярны < франц. *binoculaire* – 1. Які ажыццяўляецца двума вачыма, бінакулярны зрок – звычайнае бачанне абодвума вачамі; 2. Прызначаны для двух вачэй;

гланды < франц. *glande* < лац. *glands*, *-ndis* = жолуд – тое, што і міндаліны – залоза ў глотцы, якая нагадвае па форме міндальны арэх;

дыспансер < франц. *dispensaire* < лац. *dispensare* = размяркоўваць – медыцынская ўстанова, якая займаецца раннім выяўленнем і лячэннем хворых, ажыццяўленнем санітарна-аздараўленчых мерапрыемстваў;

касметалогія < франц. *cosmétologie* – раздзел медыцыны, які вывучае ўрачэбную і дэкаратыўную касметыку;

катаральны < франц. *catarrhal* < грэч. *κατάρροος* = сцяканне – які мае адносіны да катару, звязаны з катарам (напрыклад, катаральны кашаль);

крэцін < франц. *crétin* – 1. Хворы на крэцінізм; 2. перан. Тупіца;

лазарэт < франц. *lazaret* < італ. *lazzaretto* – 1. Невялікая бальніца пры вайсковай часці; 2. уст. Бальніца для бедных;

маніякальны < франц. *maniacal* < грэч. *μανία* = шаленства, апантанасць, цяга – звязаны з маніяй (напрыклад, маніякальны стан);

морг < франц. *morgue* – спецыяльнае памяшканне пры бальніцах, куды выносяць трупы;

муляж < франц. *mouflage* – злепак або мадэль прадмета ў натуральную велічыню, які выкарыстоўваецца ў якасці нагляднага дапаможніка пры выкладанні, а таксама для афармлення вітрын, у музейных экспазіцыях і інш.;

нерв < франц. *nerf* < лац. *nervus* = жыла, сухажылле – 1. Кожны з тонкіх адросткаў-валокнаў, якія адыходзяць ад галаўнога і спіннага мозгу і ўтвараюць разгалінаваную сістэму, здольную кіраваць дзейнасцю арганізма; 2. перан. Асноўная дзейная сіла чаго-небудзь;

небрына < франц. *rébriane* – інвазійная хвароба тутавога шаўкапрада;

пульс < франц. *pouls* < лац. *pulsus* = штуршок – 1. Рытмічны рух сценак артэрыі, які выклікаецца біццём сэрца; 2. перан. Рытм, тэмп чаго-небудзь (жыцця, дзейнасці);

рамалі < франц. *ramolli* – 1. Паралітык; 2. перан. Фізічна або разумова слабы чалавек;

рэфрактэрны < франц. *réfractaire* < лац. *refractarius* = непакорны – неўспрымальны.

Як паказваюць вынікі даследавання, самай вялікай у колькасных адносінах з'яўляецца прадметна-тэматычная падгрупа слоў, якая абазначае назвы хвароб, хваравітых станаў, а таксама дзеянняў, накіраваных на ліквідацыю хвароб.

Значна меншую падгрупу складаюць словы, якія характарызуюць назвы апаратаў, інструментаў, павязак, лекавых прэпаратаў, выцяжак, мазей, а таксама ўрачоў-спецыялістаў. І ўрэшце, падгрупы агульнай лексікі і мнагазначных слоў з'яўляюцца самымі нешматлікімі.